

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМОГИ
ДО РОЗРОБЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Методичні рекомендації

Л. О. Шатирко, Л. В. Дзюбко, В. В., Бучма, О. В. Гурова

Київ 2023

УДК 159.923.2П 54

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України (протокол № 8 від 27 червня 2023 р.)*

Рецензенти:

Павлик Н.В. – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Гнатюк О.В. – кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Шатирко Л. О., Дзюбка Л. В., Бучма В. В., Гурова О. В. Психологічні вимоги до розроблення навчальної літератури для Нової української школи: методичні рекомендації / за науковою редакцією академіка НАПН України С.Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 33с.

ISBN 978-617-7745-40-1

Розробка та впровадження навчальної літератури нового покоління є однією з ключових умов успішного втілення реформи Нової Української школи, створення сучасного й ефективного освітнього простору. Вдосконалення якості навчальної літератури є одним з вагомих засобів підвищення якості загальної середньої освіти.

Методичні рекомендації адресовано авторам навчальної літератури для Нової української школи. Рекомендації розроблено з метою підвищення фахової компетентності спеціалістів в галузі створення навчальної книги. Головним завданням методичних рекомендацій є окреслення психологічних вимог щодо побудови навчальної літератури, орієнтирів психологічного аналізу підручника для Нової української школи. Приклади завдань компетентнісного навчання, що містяться у рекомендаціях, доцільно відображувати в підручниках та інших видах навчальної літератури для початкової ланки освіти.

Визначені критерії розроблення основних видів навчальної літератури (підручник, посібник «Робочий зошит», наочний посібник), для учнів молодшого шкільного віку, дадуть можливість потенційним авторам значно поліпшити її якість. Методичні рекомендації можуть бути корисними для авторів навчальної літератури, психологів, педагогів, експертів, соціальних працівників.

Номер державної реєстрації наукового дослідження: 0123U100173

ISBN 978-617-7745-40-1

© Шатирко Л. О., Дзюбка Л. В., Бучма В. В., Гурова О. В., 2023

© Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Навчальна література як засіб підвищення якості сучасної освіти	4
1.1. Загальні вимоги до навчальної літератури	4
1.2. Види навчальної літератури	6
1.3. Забезпечення освітнього процесу в умовах війни засобами навчальної книги	8
Розділ 2. Психолого-методичне забезпечення розроблення навчальної літератури нового покоління.	11
2.1. Особливості психічного розвитку учнів в різні вікові періоди (сензитивні періоди розвитку, психологічні (психічні) новоутворення, провідна діяльність).	11
2.2. Сучасні підходи до побудови підручників.	14
2.3. Психологічний аналіз підручника в контексті настанов «Нової української школи».	18
Словник ключових понять.	26
Список рекомендованої літератури	27
Про авторів	32

Передмова. Система освіти в Україні переживає нині період активних реформ, починаючи від змін у законодавчій базі, впровадження державних стандартів до оновлення парадигми освіти, спрямованої на навчання протягом усього життя. Очевидно, що головною метою реформ в освіті завжди є підвищення її якості.

Одним з ключових компонентів формули Нової української школи є новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві. Саме середній школі належить провідна роль в системі освіти. У школі закладається світогляд дитини, формується її особистість. Тут закладається основа для реалізації компетентності «навчання впродовж життя». Поняття “навчання впродовж життя” (“lifetime learning”) вперше з’явилося у роботах британських учених на початку ХХ століття. Наприкінці 90-х Європейський Парламент і Рада Європи взяли цю концепцію за основу нової освітньої політики, з метою допомоги майбутнім фахівцям навчитися підлаштовуватися до умов змінного ринку праці. Тобто, готовність працівника швидко вчитися є умовою його конкурентоспроможності. Це означає, що навчання може продовжуватися й надалі. Саме з цих причин ідея навчання впродовж життя входить до ключових компетентностей, визначених у законі «Про освіту», яким керується Нова українська школа. Зміни, що відбуваються у сучасній системі освіти, надають компетентності «уміння вчитися» нового змісту. Уміння вчитися стає інструментом особистісно орієнтованого навчання, що відповідає сучасній освітній парадигмі. Отже, першочергове завдання школи полягає у формуванні в учнів бажання вчитись, підтримки їх прагнення до самоосвіти, що стане у нагоді впродовж життя. Реалізація цього завдання вимагає розроблення й впровадження в освітній процес навчальної літератури нового покоління.

Розділ 1. Навчальна література як засіб підвищення якості сучасної освіти

1.1 Загальні вимоги до навчальної літератури.

Втілення компетентнісної парадигми як стратегії підвищення якості загальної середньої освіти актуалізувало проблему розроблення навчальної літератури нового покоління. Аналіз сучасного стану навчальної літератури для Нової української школи здійснювався за такими напрямками: навчальна література як віддзеркалення соціального запиту суспільства; зміст навчальної літератури, її структура та функції; відображення у різних видах навчальної літератури змісту освіти з урахуванням особливостей навчального предмета, вікових особливостей учнів та їх пізнавальних можливостей. Визначимо саме поняття «навчальна література».

Навчальна література – це система шкільних підручників, навчальних посібників, словників та інших засобів навчання, яка обслуговує певну модель загальної середньої освіти, що склалася в державі. [19, с.6]

Основними чинниками, що впливають на стан сучасної навчальної літератури є

- державна політика в галузі освіти (виражається переважно у створенні певної моделі освіти). Функція держави полягає у забезпеченні функціонування системи освіти, що має відповідати державному стандарту базової середньої освіти, який визначає мету та принципи освітнього процесу, дає загальну характеристику змісту навчання, визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та орієнтири для їхнього оцінювання;
- розвиток культури, науки і техніки;
- зміст загальної середньої освіти (це складник культури, соціального досвіду суспільства, що використовується в освітньому процесі для досягнення мети навчання, виховання і розвитку особистості);
- компоненти навчальної літератури: зміст, структура, формат та функції.

Зміни, що відбуваються в сфері освіти, інші аспекти сьогодення висувають до навчальної літератури дедалі нові вимоги. Вимоги до навчальної літератури – система показників, що забезпечують якість навчальної літератури та можливість її використання в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

Основними вимогами до розроблення навчальної літератури для Нової української школи вважаємо наступні:

- відображення змісту освіти;
- навчальна література, передусім, має бути зрозумілою. Нерозуміння навчального матеріалу викликає в учнів негативні емоції, що блокують мислення, бажання вчитись, уповільнює розвиток інтелекту, гальмує розвиток творчих здібностей;
- ґрунтовне і зрозуміле викладення навчального матеріалу, що відповідає змісту загальної середньої освіти та змісту окремого шкільного предмету;
- точний і зрозумілий виклад наукових понять відповідно до конкретної вікової категорії учнів;
- висока якість написання тексту: доступність, точність формулювань, чіткість графічного матеріалу тощо.
- системність і послідовність викладу навчального матеріалу – від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до далекого;

- репрезентація соціально-культурного та історичного аспектів щодо відображення знань у близькому учням контексті.

Зміст навчальної літератури це навчальний матеріал, який розроблений на основі змісту загальної середньої освіти та змісту окремого шкільного предмету.

Принципами формування змісту навчальної літератури є логічний, генетичний, психологічний. [19, с.7] Логічний принцип передбачає розміщення змісту навчальної літератури у відповідності до сучасної логічної структури певної науки. Генетичний принцип передбачає розміщення змісту у такій послідовності, у якій він формувався історично. Психологічний принцип формування змісту навчальної літератури передбачає виклад матеріалу з врахуванням пізнавальних можливостей учнів та особливостей їх психічного розвитку в процесі навчання (сенситивні періоди психічного розвитку, провідна діяльність, психічні новоутворення), забезпечує реалізацію наступності між суміжними ланками освіти, забезпечує відтворення в навчальному матеріалі засад компетентнісного підходу до навчання.

Компоненти навчальної літератури: зміст, структура, формат та функції. [19, с.6]. Відповідність навчальної літератури вимогам Державного стандарту базової середньої освіти висуває певні вимоги до її змісту і структури. Вимоги до змісту навчальної літератури: структурувати зміст з врахуванням вікових особливостей та індивідуальних якостей кожного учня, що в свою чергу стимулюватиме розвиток мотиваційної сфери школяра; доступність, що забезпечується наступними чинниками: використанням досконалої літературної мови, якістю ілюстративного матеріалу, систематизованим викладом структурованого навчального матеріалу; врахування психологічних особливостей сприйняття навчального матеріалу сучасними учнями; навчальний матеріал має бути цікавий для самонавчання. Вимогами до структури навчальної літератури є підпорядкованість типовим освітнім програмам для учнів закладів загальної середньої освіти з метою забезпечення впровадження Державного стандарту базової середньої освіти; відображення новітніх досягнень науки, техніки, суспільного життя; забезпечення наступності освітнього процесу та відповідності подання матеріалу віковим особливостям учнів; використання образотворчих засобів для надання привабливості, підвищення рівня наочності; навчальний матеріал має поділятися на логічно завершені частини, кожна з яких розкриває певну мікротему.

З метою вдосконалення розроблення сучасної навчальної літератури доцільно відштовхнутися від функцій, які вона виконує в освітньому процесі.

Функції навчальної літератури:

- інформаційна функція полягає у забезпечення учнів навчальною інформацією, що розкриває в доступній для учнів формі передбачений державними стандартами зміст освіти;
- інтегруюча функція допомагає учневі з'єднати знання з суміжних наук;
- розвивальна функція здійснює вплив на розвиток особистості користувачів навчальної літератури (вчителів, учнів, батьків);
- самоосвітня функція полягає в формуванні навичок самоосвіти, в організації активної пізнавальної діяльності учнів;
- мотиваційна функція полягає у формуванні мотивів учинневої діяльності, розвитку пізнавального інтересу;
- управлінська функція забезпечує розвиток пізнавальної самостійності;
- дослідницька функція полягає в заохоченні учнів самостійно розв'язувати завдання проблемно-пошукового характеру. [20, 46, 48]

Під час розроблення навчальної літератури доцільно враховувати і психологічні вимоги до неї. Наведемо перелік питань психологічного спрямування, з допомогою яких можна описати відповідні вимоги до навчальної літератури: врахування процесу психічного розвитку школяра в процесі навчання через становлення його суб'єктних характеристик, оволодіння діяльністю учіння в процесі навчання, становлення психічних новоутворень, що забезпечують здійснення учіннєвої діяльності, ведуть до авторської присутності суб'єкта в учінні. [18, 22, 23]

Вдосконалення розроблення навчальної літератури у контексті сучасної парадигми освіти є одним із найбільш ефективних засобів підвищення якості загальної середньої освіти. Створення освітнього середовища метою якого є формування компетентностей, потребує перебудови структури і змісту навчальної літератури, наповнення її відповідними засобами організації діяльності учіння, переорієнтації з виконання інформаційно-репродуктивної функції на діяльнєсну, вмотивовану на ініціативу та самостійність учнів. Врахування наданих рекомендацій авторами навчальної літератури сприятиме реалізації концептуальних засад реформування загальної середньої освіти і підвищенню її якості.

1.2. Види навчальної літератури.

У Концепції «Нова українська школа» компетентність розглядається як «динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну або подальшу навчальну діяльність». [27] Реалізація компетентнісного підходу потребує змістового забезпечення освітнього процесу різними видами навчальної літератури. Підкреслимо, що навчальна література – це система шкільних підручників, навчальних посібників, словників та інших засобів навчання, що використовуються в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. В навчальній літературі докладно розкривається зміст освіти з врахуванням особливостей навчального предмета та психологічних особливостей учнів різного вікового періоду. Класифікація навчальної літератури: програмно-методичні видання (навчальні плани, навчальні програми); навчально-методичні видання (методичні рекомендації); навчальні видання (підручники, навчальні посібники); допоміжні видання (практикуми, збірки задач і вправ, практичних робіт, хрестоматії); довідкові видання (словники, довідники, енциклопедії). [19]

Типи видань за змістом:

- підручник – навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке (до підручників також належить буквар);
- навчальний посібник – навчальне видання, що доповнює або частково замінює підручник та офіційно затверджене як таке;
- навчально-методичний посібник або методичний посібник – навчальне видання з методики викладання навчальної дисципліни (її розділу, частини) або з методики виховання;
- хрестоматія – навчальне видання літературно-художніх, історичних та інших творів чи уривків з них, які є об'єктом вивчення;

- навчальний наочний посібник – навчальне образотворче видання матеріалів на допомогу у вивченні, викладанні чи вихованні; методичні рекомендації (методичні вказівки) – навчальне або виробничо-практичне видання роз'яснень з певної теми, розділу або питання навчальної дисципліни, роду практичної діяльності, з методикою виконання окремих завдань, певного виду робіт, а також заходів;
- навчальна програма – видання, що визначає зміст, обсяг, вимоги до результатів навчання, порядок вивчення й викладання певної навчальної дисципліни чи її розділу;
- практикум – навчальне видання практичних завдань і вправ, що сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок. Різновидом практикумів є збірники задач і вправ, тестові завдання, збірники текстів диктантів і переказів, інструкції до лабораторних і практичних робіт, дидактичні матеріали;
- робочий зошит – посібник з друкованою основою для безпосередньої роботи в ньому.
- електронний підручник – електронне навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке, у зручній для вивчення й викладання формі, який пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді, має вихідні дані. [50]

Довідкова література:

- словник – довідкове видання упорядкованого переліку мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), доповнених відповідними довідковими даними;
- енциклопедія – довідкове видання зведення основних відомостей з однієї чи всіх галузей знання та практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розташованих за абеткою їхніх назв або в систематичному порядку;
- тлумачний словник для школярів – мовний словник, що пояснює значення слів певної мови, дає граматичну, стилістичну характеристики, приклади застосування та інші відомості;
- термінологічний словник для школярів – словник термінів та визначень певної галузі знання;
- довідник для школярів – довідкове видання прикладного характеру, побудоване за абеткою назв статей або в систематичному порядку.

Зауважимо, що в освітньому процесі окрім підручника активно використовуються такі види літератури як навчальний посібник і посібник «Робочий зошит».

Навчальний посібник – навчальне видання, що доповнює чи поглиблює матеріали підручника, деталізує завдання, містить вправи для поглиблення знань, розвитку інтелектуального потенціалу учнів. Особливості навчального посібника: відповідність навчальній програмі; може бути доповненням до основного підручника, навчальний матеріал посібника допомагає краще опанувати певну дисципліну чи окремий розділ курсу. Переваги навчального посібника: доступність мови; наявність ілюстративного матеріалу; містить завдання та запитання для самоконтролю; може включати не тільки загально визнані положення і знання, але й різні думки з тієї чи іншої проблеми.

Посібник «Робочий зошит» – посібник з друкованою основою для безпосередньої роботи в ньому. Особливості робочого зошиту: відсутність великого текстового навчального матеріалу; наявність різноманітних завдань, що стимулюють пізнавальний інтерес учнів; наявність завдань творчого та проблемного характеру (на

порівняння, класифікацію явищ, на уміння виділяти головне, визначати суттєві ознаки, робити самостійні висновки тощо) система орієнтирів, що дають змогу сконцентрувати увагу учнів на сутності навчального матеріалу. Переваги робочого зошиту: друкована основа робочого матеріалу надає можливість підвищити продуктивність; містить завдання різного рівня складності; відсутність великого текстового матеріалу; призначений для самостійної роботи.

Також, необхідними для учнів є такі види навчальної літератури як хрестоматії як навчальне видання літературно-художніх, історичних та інших творів; словники як довідкове видання енциклопедії, що слугують довідковим матеріалом з однієї чи кількох галузей знання та практичної діяльності.

На сьогодні широке поширення набувають електронні носії інформації, електронні підручники. Електронний підручник є програмним засобом, який дозволяє представити для вивчення навчальний матеріал, організувати самостійну роботу, виявити й оцінити рівень знань учнів, а також містить потрібну довідкову інформацію. [50] Варто зауважити, що при розробленні електронного підручника на нього поширюються вимоги, які висувуються до сучасної навчальної літератури на паперовому носії. Основні вимоги до розроблення і застосування електронного підручника в освітньому процесі: відповідність інформаційного та технологічного забезпечення підручника навчальній програмі; цілісний виклад навчального матеріалу з певного предмету; варіативність індивідуалізованих і диференційованих навчальних завдань; використання інноваційних методів навчання.

Підкреслимо деякі переваги електронного підручника в порівнянні з паперовим: структура електронного підручника дозволяє вносити зміни прямо в процесі його використання; наочність в електронному підручнику значно вищого рівня, оскільки передбачає використання мультимедійних технологій (анімацій, звукового супроводу, відеосюжетів тощо); забезпечує миттєвий зворотний зв'язок; допомагає швидко знайти необхідну інформацію; забезпечує самостійність вивчення навчального матеріалу за рахунок різного роду підказок. [50]

Вдосконалення електронних підручників як одного з видів навчальної літератури може суттєво вплинути на якість загальної середньої освіти. Це має важливе значення з огляду на роль, яку відіграє електронний підручник в організації такого формату освітнього процесу як дистанційне навчання.

1.3. Забезпечення освітнього процесу в умовах війни засобами навчальної книги.

На сьогодні, освіта є потужною зброєю у війні, розв'язаної російською федерацією на території України. Під час війни особливо важливим є вдосконалення змісту освіти, пошук нових підходів до організації освітнього процесу, який, безумовно, має продовжуватися у таких складних умовах. У зв'язку з цим, актуальності набувають питання безпеки життя і здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Зауважимо, що нестабільний психологічний і фізичний стан спостерігається не тільки у дітей, а й дорослих (вчителів, батьків). Однак, найбільше потребують психологічної допомоги саме діти. Наразі, вони, перебуваючи в небезпечних умовах та в стані безкінечного стресу, позбавлені нормальних умов розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху та відчаю суттєво ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Наприклад, діти, які є переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою адаптації, знаходячись тепер у повністю нових

соціальних умовах. Тому, важливим є вивчення питань адаптації учнів до умов воєнного стану, їх здатності продовжувати навчання.

Введення в Україні воєнного стану є новим викликом для сфери освіти. Безумовно, і під час війни, основним завданням освітньої галузі залишається забезпечення якості освіти. Відтак, перед шкільною педагогічною спільнотою постає необхідність організації безпечних умов здобуття освіти. Тому, надзвичайно важливо гнучко підходити до організації освітнього процесу, він має бути комфортним і безпечним для всіх його учасників. Забезпечення освітнього процесу має відбуватися із залученням усіх ресурсів, які сприяють загальному розвитку учнів та їх освіті в цей складний період. Одним з таких ресурсів може бути навчальна книга. [17] Наприклад, підручники з природничого циклу можуть бути засобом підтримки фізичного і психічного здоров'я учнів. Завдання підручника мають бути спрямовані на набуття учнями навичок збереження, зміцнення, відновлення здоров'я та ціннісного ставлення до нього.

Також, підручник має формувати в учнів комунікативний потенціал (емпатію, соціальну відповідальність); адаптаційні здібності (уміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційну стійкість); здатність до самопізнання і саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація); антистресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль).

Актуальним буде відображення в підручнику інформації, що сприятиме психологічній підтримці учнів. Наприклад, це може бути окрема рубрика, в якій представлені прийоми самопомогі, що допоможуть учням впоратися зі стресом. Також, важливим є формування засобами навчальної книги свідомого ставлення учнів до власної безпеки.

Завданням підручників з гуманітарного циклу є формування в учнів правильного уявлення про «картину світу». Відображення в літературних творах, піснях, віршах, історичних пам'ятках мужності та стійкості українського народу під час доленосних подій сприяють набуттю учнями досвіду подолання випробувань у складних життєвих обставинах, зокрема, у воєнних умовах. [17]

Актуальним завданням навчальної книги в умовах війни є формування в учнів почуття патріотизму. [5] На нашу думку, реалізація цього завдання можлива за допомогою хрестоматії як різновиду навчальної літератури. Зокрема, хрестоматія з української літератури це навчальне видання, що містить літературно-художні твори або уривки з них, які використовуються в освітньому процесі. Робота з творами літератури сприяє зміцненню в учнів національної ідентичності, що є основою патріотизму. Мистецтво слова формує в учнів позитивний образ своєї країни, розширює уявлення про її національні і державні символи, історію, традиції та культуру українського народу. Формуванню національної самосвідомості учнів сприяє відображення в художніх творах особливостей українського національного характеру. Стресові стани, пов'язані з війною, спричиняють в дітей такі негативні наслідки як тривожність, напруження. Читання художньої літератури рекомендуємо використовувати для зниження напруження в учнів. Особливо сприятимуть цьому завдання, які спрямовані на організацію діалогу учня з героями твору. Психологічне навантаження, яке обумовлено війною, значно знижує здатність концентрації уваги учнів. Читання знайомого віршика допоможе дитині молодшого шкільного віку переключити увагу з гучних звуків сирени. Доречно використовувати казки як улюблений жанр молодших школярів. В більшості випадків, герої казок наділені такими позитивними якостями як сміливість, патріотизм, вірність слову, відданість Батьківщині тощо. Їм протиставляється насильство, жорстокість,

зверхність, ворожнеча тощо. Варто зазначити, що навчальна книга є одним з засобів передачі і поширення соціальних та культурних цінностей. Так, соціокультурний потенціал підручника з української літератури забезпечує формування духовно-емоційного світу учнів, їхнього світогляду, культурних цінностей тощо.

Навчальна книга відіграє важливу роль у формуванні психологічної стійкості учнів. Зміст навчальної книги має сприяти виникненню позитивних емоцій, що допоможе зняти стрес та напругу. Тому, при komponуванні навчального матеріалу доцільно включити завдання на рефлексію (самоаналіз учнями власного емоційного стану). Прикладом створення в учнів позитивного настрою є книги мистецького спрямування. Підручники і хрестоматії з української літератури містять приклади народного гумору, гуморески, що сприятимуть відновленню життєстійкості учнів під час війни. Крім того, навчальна книга може стати джерелом підтримки та надії в складних умовах. Наприклад, в підручнику з історії можуть міститися розповіді про те, як інші люди успішно пережили складні часи. [17] Це може стати джерелом натхнення для учнів, які на собі відчули дії стресових чинників, викликаних війною. Також, в умовах війни, навчальна книга може бути засобом формування життєстійкості учнів. Завдання дослідницького характеру спрямовані на формування особистісної потреби учня в пошуку та створенні нового, що в подальшому забезпечить можливість самореалізації в житті. Завдання, спрямовані на створення ситуації успіху, збагачення життєвого досвіду власними відкриттями дають учням відчуття впевненості в собі.

Основними викликами освітнього процесу в умовах війни є зниження мотивації, труднощі із зосередженням на навчальному матеріалі, а, іноді, втрата інтересу до навчання та нестабільний психоемоційний стан учнів. В такому випадку, збільшення в підручнику завдань творчого спрямування сприятимуть як підвищенню активності учнів так і вивільненню ними позитивних емоцій. Через творчість проявляється те, що непокоїть дитину всередині: страх, тривога, агресія тощо. Сам процес творчості сприяє самовідновленню дитини. Наприклад, підручник з мистецтва допоможе знизити психічне напруження учнів. Оскільки, знайомство з творами мистецтва призводить до спокою, зняття напруги.

На нашу думку, психологічні ресурси навчальної книги полягають в тому, щоб не дати дітям війни втратити свою національну ідентичність і самобутність, в забезпеченні процесу соціалізації, який у дітей супроводжується відчуттям тривоги, напруги, страху та відчаю. Зміцненню національної ідентичності учнів сприяють навчальні книги художнього спрямування. Відображення в художніх творах культури українського народу, його традицій формує ціннісне ставлення до своєї країни, виховує в учнів справжній патріотизм та національну гідність.

В умовах війни найбільш оптимальною та безпечною формою організації освітнього процесу є дистанційна. Дистанційне навчання здійснюється в синхронному та асинхронному режимах. Синхронний режим передбачає проведення уроку в режимі реального часу в обраному цифровому середовищі. Взаємодія між вчителем та учнями відбувається як на звичайному уроці. Асинхронний режимі це режим більш самостійного навчання. Мається на увазі самостійне опрацювання учнями навчального матеріалу. Відтак, сучасний підручник виступає як засіб підготовки учнів до самонавчання. Зазначимо, що в забезпеченні організації самостійної пізнавальної діяльності учнів важливу роль відіграє апарат засвоєння знань (пам'ятки, покажчики) як структурний елемент підручника. Зазначимо, що в процесі самостійної пізнавальної діяльності формується громадянська компетентність учнів, важливість якої, особливо усвідомлюється в умовах війни. Тому, в підручники варто

включати завдання на актуалізацію пізнавального інтересу. Наприклад, запропонувати учневі самостійно скласти родинне дерево. Завдання продовжити речення «А що було б, якби...» сприяє вмінню учнів висловлювати і пояснювати власну точку зору. Зацікавленості учнів також сприяють рубрики підручника «*ЦІКАВО ЗНАТИ!*», «*ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!*».

Таким чином, психологічні ресурси навчальної книги можуть бути використані для організації освітнього процесу під час війни, а саме: роль навчальної книги у формуванні психологічної стійкості учнів, використання навчальної книги для створення позитивного настрою та надії, а також підтримка психологічного здоров'я учнів за допомогою навчальної книги.

Слід зазначити, що в період війни з'явилася велика кількість патріотичних творів літератури та мистецтва, в яких відображено боротьбу із ворогом, відданість своїй Батьківщині, героїчний спротив наших воїнів російській агресії. [5] Такі твори вселяють віру та надію, тим самим наближаючи перемогу. Вважаємо, що доцільним буде відтворення патріотичних творів в оновлених підручниках для закладів загальної середньої освіти. При розробленні підручника важливо добирати та структурувати його зміст з урахуванням його впливу на загальний психологічний стан учнів, який часто є нестабільним.

Розділ 2. Психолого-методичне забезпечення розроблення навчальної літератури нового покоління.

2.1 Особливості психічного розвитку учнів в різні вікові періоди.

Структура і зміст підручника значною мірою зумовлюються особливостями учнів – адресатів навчальної книги. Тому, важливим є розкриття психічних особливостей учнів різного вікового періоду та врахування їх в процесі побудови підручника нового покоління. Відповідно сучасним вітчизняним уявленням психологічної науки, особливості проявляються на рівні: сенситивного періоду психічного розвитку, провідної для цього періоду діяльності та психічних новоутворень цього віку.

Особливості психічного розвитку молодшого школяра. Молодший шкільний вік триває з 6 до 10 (11) років. Психічний і особистісний розвиток дитини цього віку зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку – навчанням у початковій школі. Провідним видом діяльності стає діяльність учіння, на основі якої розвиваються основні новоутворення цього віку: довільність психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, організації діяльності), розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія. Завдяки їм психіка учня досягає рівня розвитку, необхідного для подальшого навчання у середній школі.

Довільність психічних процесів виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати і знаходити способи їх досягнення, долаючи труднощі та перешкоди. [27, 44] У процесі діяльності учіння діти навчаються керувати власною поведінкою, психічними процесами, навчаються діяти на основі заданих зразків і підкоряти свої бажання встановленим правилам. Внутрішній план дій виявляється у здатності учнів планувати і виконувати дії у внутрішньому плані, тобто «про себе». [27, 44]

Сформованість внутрішнього плану дій відбувається під час вирішення навчальних задач. Учні шукають найкращі способи їх розв'язання, підбирають і співставляють варіанти дій, планують їх порядок і способи реалізації, тим самим, навчаються контролювати виконання завдань.

Рефлексія виявляється у здатності учня до самоаналізу діяльності учіння та поведінки. [27, 44]

Основним психологічним новоутворенням молодших школярів є здатність до теоретичного мислення. [28, 31] Тобто, на елементарному рівні вони здатні засвоїти наукові поняття, причинні зв'язки, поступово оволодівають такими розумовими операціями, як аналіз, порівняння об'єктів, узагальнення істотних ознак і відкидання неістотних та ін.

У молодшому шкільному віці переважає мимовільна увага. Однак, завдяки вольовим зусиллям учні вже здатні довільно концентрувати увагу. Включення в підручник завдань, які спрямовані на виконання різних навчальних дій, сприятиме зосередженості та стійкості уваги. Наприклад, встановити й проаналізувати зв'язки між предметами / об'єктами, їх розміщенням у просторі тощо. Пам'ять молодшого школяра характеризується довільністю і усвідомленістю. Зауважимо, що процес запам'ятовування залежить від обсягу навчального матеріалу, його цікавості та емоційного забарвлення; від використання ефективних візуальних прийомів. У молодшому шкільному віці і мимовільна і довільна увага потребують розвитку. Мотиви учіння молодших школярів зумовлені пізнавальними інтересами. [42] Пізнавальний інтерес пов'язаний з намаганням учня самостійно розв'язати проблемне питання. Наприклад, розв'язання проблемно-пошукових завдань сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання, критичності мислення.

Ключовою компетентністю молодших школярів є вміння вчитися. [42] Учень оволодіває цією компетентністю у процесі діяльності учіння і стає суб'єктом даної діяльності. Тому, у сучасних підручниках для початкової школи мають бути представлені всі структурні компоненти учіннєвої діяльності; він повинен враховувати пізнавальні інтереси дітей, забезпечувати можливість навчатися самостійно, обираючи різні за складністю завдання.

Сензитивність молодшого шкільного віку полягає в тому, що відбувається перехід від ігрової діяльності до діяльності учіння. Молодший шкільний вік являється сензитивним для формування мотивів навчання, розвитку пізнавальних інтересів; розвитку вміння вчитися; розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції; розкриття індивідуальних особливостей й здатностей; засвоєння соціальних норм, морального розвитку. [27]

Особливості психічного розвитку підлітка. Підлітковий вік триває з 10 (11) до 15 років. Своєрідність соціальної ситуації розвитку в цей період полягає в тому, що підліток долучається до нової системи взаємин із дорослими й однолітками. Зміщується акцент значущих міжособистісних відносин, що зумовлено переходом від дитинства до дорослості. Соціальна ситуація розвитку особистості підлітка створюється у групі однолітків. Провідною діяльністю підліткового віку є інтимно-особистісне спілкування з однолітками. Основними новоутвореннями є почуття дорослості, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, прагнення до самоствердження. Спілкування з однолітками є основним мотивом позитивного ставлення до школи. Відбувається поєднання соціальних мотивів навчання з особистісними (перспективи здобуття вищої освіти, прагнення інтелектуально самоствердитись серед ровесників, стійкі пізнавальні інтереси). Підлітковий період є сензитивним для розвитку потреб, спрямованості особистості, а також, до розширення та збагачення стосунків з ровесниками. [27]

У підлітковому віці продовжується інтелектуалізація пізнавальних процесів. В учнів спостерігається зростання обсягу уваги, її стійкість та концентрація, вдосконалюється вміння розподіляти та переключати увагу. Розвивається післядовільна увага. Тобто, підлітки вже здатні тривалий час утримувати увагу на певному об'єкті. Увага стає більш контрольованою

за умови позитивної мотивації до діяльності учіння. Розвиток уваги в підлітковому віці безпосередньо пов'язаний з формуванням наполегливості, а її зростаюча довільність є прямим проявом вольової активності підлітка.

В підлітковому віці спостерігається вдосконалення роботи пам'яті. Здебільшого, в учнів переважає довільна пам'ять, при цьому, мимовільно запам'ятовується навчальний матеріал, що є значимим. Активно розвивається логічна пам'ять. Запам'ятовування матеріалу відбувається шляхом встановлення логічних зв'язків всередині нього. При цьому вповільнюється розвиток механічної пам'яті. Ступінь осмислення матеріалу суттєво впливає на якість як запам'ятовування, так і відтворення.

В підлітковому віці триває розвиток розумових здібностей. Важливою ознакою розвитку мислення в підлітковому віці є самостійність. Самостійність мислення проявляється у схильності до дослідницької діяльності. Тому, доцільним буде включення до підручника завдань дослідницького характеру. Такі завдання можуть бути представлені окремою рубрикою «Будьте дослідниками!». Прикладом розв'язання дослідницьких завдань є створення проектів. В підручнику, належним чином, має бути представлена інформація щодо організації проектної роботи. Розвиток абстрактного мислення виявляється у здатності підлітків виробляти гіпотетично-дедуктивні міркування. Також, суттєвою ознакою розвитку мислення в підлітковому віці є рефлексивність. Рефлексія спрямована на пошук причин утруднень, помилок, у процесі якого усвідомлюється, що використані спроби інтелектуальної діяльності або відповідають, або не відповідають рівневі характеру завдання, формується критичне ставлення до власних розумових операцій. Підручник повинен містити достатню кількість рефлексивних завдань, з врахуванням інтелектуальних можливостей учнів.

Особливості психічного розвитку юнацтва. Юнацький вік триває з 15-ти до 21-го року. Соціальна ситуація розвитку юнаків може розгортатися через три альтернативні статуси – старшокласника, студента чи працюючого. Юнаки визначаються з громадянською позицією, обумовленою появою нової соціальної ситуації "Я і суспільство". Провідним видом діяльності є навчально-професійна. Основним новоутворенням є професійне і особистісне самовизначення старшокласників. Юнацький вік є сензитивним для становлення та закріплення ціннісних орієнтацій як стійкої структури особистості, значною мірою визначаючи стосунки людини з навколишнім світом у подальшому дорослому житті. [27] В результаті проходить самовизначення свого місця у світі.

Важливим аспектом психічного розвитку в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання. [28] Розвиток пізнавальної сфери юнаків досягає рівня готовності особистості до виконання практично всіх видів розумової діяльності дорослих. В старшокласників підвищується інтерес до навчання. Причиною цього є утворення нової мотиваційної структури учіння, в якій провідне місце займають мотиви професійного самовизначення та підготовки до самостійного життя. У юнацькому віці закріплюються і вдосконалюються психічні властивості, набуті раніше. У цьому віці спостерігається сформованість довільності всіх психічних пізнавальних процесів. В юнаків значно збільшується обсяг пам'яті. Продуктивність довільної пам'яті зумовлена провідними інтересами і професійною спрямованістю старшокласників та їх прагненням керувати своєю пам'яттю. Суттєвою ознакою розвитку пам'яті є вдосконалення способів запам'ятовування. При засвоєнні великого обсягу навчального матеріалу юнаки використовують раціональні прийоми довільного запам'ятовування. Зростає продуктивність пам'яті на абстрактний матеріал. Домінування довільної пам'яті не зменшує роль мимовільної у процесі запам'ятовування. Мимовільно

запам'ятовується те, що пов'язано, насамперед, з професійним самовизначенням. У юнацькому віці помітно збільшується обсяг уваги, розвивається здатність юнаків зосереджуватися на довгий час, розподіляти та переключати увагу. Спроможність переключати увагу пов'язана з необхідністю підпорядковувати близькі цілі більш віддаленим. Здатність старшокласників розподіляти увагу робить можливим одночасне виконання різних дій. В процесі діяльності учіння відбувається перетворення довільної уваги на післядовільну. Тобто, довільна увага підтримується без вольових зусиль. Передусім, це відбувається, коли в юнаків виникають спеціальні інтереси. Зазначимо, що ці особливості уваги варто враховувати при розробленні навчальної літератури для старшої школи.

В інтелектуальному дозріванні юнаків провідна роль належить мисленню. Якостями мислення є логічність, дивергентність, інтроспективність, продуктивність, абстрактність. [44, с. 226] Логічність мислення спирається на докази, наукові обґрунтування. Дивергентність мислення передбачає наявність багатьох однаково правильних і рівноправних відповідей на одне і теж питання. Інтроспективність мислення реалізується через здатність старшокласників прослідкувати та проаналізувати хід власних думок. Абстрактність мислення виявляється через оперування поняттями. Продуктивність мислення спирається на контроль процесів міркування, їх скорочення. Зауважимо, що мислення опосередковує всі інші пізнавальні процеси.

Отже, особливості розвитку пізнавальної сфери юнаків слід враховувати при розробленні і впровадженні в освітній процес навчальної книги для старшої школи. На нашу думку, підходами до розроблення підручника є особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний. Особистісно орієнтований підхід передбачає відображення в навчальному матеріалі завдань різної складності, в залежності від здібностей учнів. Зміст підручника компетентнісного спрямування має забезпечувати застосування отриманих знань на практиці. Реалізація діяльнісного підходу передбачає наявність у підручнику таких інноваційних видів діяльності як робота над проектами, робота в парах, малих групах.

2.2. Сучасні підходи до побудови підручників

В умовах розбудови Нової української школи особливе значення мають побудова й впровадження в освітній процес підручників нового покоління. Проблема створення підручників неодноразово була предметом дослідження як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Дослідження М. Бурди, Ф. Жерара, О. Савченко та інших вчених присвячені розробленню теоретичних засад, наукових підходів і принципів формування змісту й структури підручника та вимог до його якості. [40] Підходи до розроблення навчальної книги та вимоги до підручника в контексті Нової української школи висвітлено у працях О. Барановської, Н. Бібік, Т. Засекої, О. Топузова, С. Трубачевої та інших. [20, 46, 48] Підручник є носієм змісту освіти та засобом його реалізації, основою для організації освітнього процесу. Безумовно, процес побудови підручника потребує визначення самого поняття. Зауважимо, що існує багато визначень підручника. Наведемо лише ті, що, на нашу думку, є теоретичною основою для побудови підручників сучасного покоління. Підручник – це вид навчальної літератури, який репрезентує знання і види діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи, вікових особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання.

[23, с.285] Підручник є розгорнутою моделлю освітнього процесу, яка передбачає активну роль самого учня, залучає його до процесу не лише засвоєння, але й активного самонавчання [30, с. 42]. Р. М. Шамелашвілі визначає підручник як феномен навчально-методичного комплексу. [57]

Дослідження в галузі підручникотворення свідчать про те, що існують різні тлумачення сучасного підручника:

- Підручник як модель процесу навчання має відображати методичну систему діяльності учителя (навчання), систему діяльності учня (учіння) та зміст навчальний матеріалу.
- Підручник має містити методичні засоби (вправи, задачі, тести, завдання для самоконтролю та ін.), які сприятимуть учневі у самостійному засвоєнні навчального матеріалу. Тобто, підручник розглядається як самовчитель.
- Підручник як основа навчально-методичного комплексу, за допомогою якого вчителем вибудовується система навчання предмета із застосуванням таких навчально-методичних матеріалів як робочі зошити, збірки тестів збірники вправ і завдань, тощо. З цієї точки зору, підручник розглядається як своєрідна методична вказівка для вчителя.
- Підручник повинен мати комп'ютерну підтримку у вигляді інформаційних ресурсів. Це такі додатки до підручника як CD- або DVD-диски з мультимедійними матеріалами. Електронна підтримка підручників забезпечується застосуванням QR-кодів. Застосування QR-кодів полегшує організацію самостійної роботи учнів з підручником, сприяють формуванню інформаційно-цифрової компетентності учнів.

Основні параметри, що характеризують підручник: відповідність змісту вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти, сучасним науковим уявленням з урахуванням ступені навчання, віковим і психологічним особливостям учнів, спрямованість на формування предметних і ключових компетентностей.

Зміст підручника має відображати всі компоненти змісту освіти, які спрямовують учнів на навчально-інформаційну, рефлексивну, творчу, комунікативну, емоційно-ціннісну, оцінну діяльність через залучення їх до активної взаємодії зі структурними елементами освітнього середовища.

Вимоги до змісту підручника:

- Реалізація ціннісного компонента у змісті підручника сприяє формуванню в учнів громадянської компетентності, толерантності, особистісних цінностей (чесність, гуманність тощо).
- Характерною ознакою сучасного підручника є його українознавчий компонент. Він має містити науково обґрунтовану інформацію про факти, події, явища, що сприяє усвідомленню учнем себе як відповідального громадянина України.
- Мова підручника, як засіб доступності його змісту повинна, бути науково виваженою, точною, простою, живою і зрозумілою для учнів. Важливим аспектом є діалогізація освітнього процесу на всіх етапах уроку, що здійснюється засобами комплексних вправ і завдань до текстів, спонуканням учнів до роздумів; заохочення учнів до постановки запитань одне одному.
- Відповідність змістового наповнення підручника рівню психічного розвитку учнів певної вікової категорії, їхній попередній освітній підготовці й життєвому досвіду.
- Врахування у змісті підручників вікових особливостей учнів, що значно підвищить рівень їх навчальних досягнень та інтерес до предмету.

Важливим показником якості підручника слугує його змістова спрямованість на інтелектуальний розвиток учнів. Структурування підручника є важливим чинником забезпечення його якості. За визначенням, будь який підручник має бути структурований не тільки за логікою науки, певної галузі знань, яку він розкриває, а й з урахуванням вікових особливостей учнів, для навчання яких він призначений. Сучасний підручник це комплекс, який складається з текстового (основний, додатковий, пояснювальний) і позатекстового (апарат орієнтування, ілюстративний матеріал, методичний апарат) структурних компонентів, які відбираються і розташовуються в окремих темах відповідно до особливостей навчального матеріалу. [30] Важливим компонентом підручника Нової української школи повинні стати схеми, таблиці, цікаві ілюстрації, які допоможуть учням зрозуміти сучасні наукові концепції світосприйняття. Не менш важливим є збалансованість у розподілі ілюстративного матеріалу, який розкриває, пояснює або доповнює інформацію, що міститься у підручнику.

Основними підходами до побудови сучасних підручників Нової української школи для загальної середньої освіти є особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, психодидактичний. [7, 22, 47, 48]

Особистісно орієнтований підхід передбачає відображення у змісті підручника завдань різної складності, в залежності від здібностей учнів. Такий підхід забезпечує учневі можливість вибору завдань для виконання відповідно до рівня своїх навчальних можливостей. Подання навчального матеріалу за проблемним принципом активізує пізнавальну діяльність учнів, стимулює до здійснення розумових дій (аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, узагальнення, аналогія, доведення, тощо). Також, особливістю завдань є звернення до суб'єктивного досвіду дитини, використання практико – орієнтованої ситуації для постановки проблеми та її вирішення. Пошук відповіді на такі запитання дає змогу учням побачити багатоваріантність вирішення проблеми, обґрунтувати пошук раціональної відповіді.

Реалізація діяльнісного підходу у змісті підручника передбачає наявність завдань пошукового характеру, які спонукають учнів до активної пізнавальної діяльності. Забезпечення підручником розвитку пізнавальної діяльності передбачає засвоєння й осмислення учнями у процесі навчання нових знань (понять, їхніх ознак, зв'язків та прикладів, що їх конкретизують) у їх логічному зв'язку. Завдання дослідницького характеру спонукають учнів до самостійного створення продукту, який буде цікавий, передусім, для них самих. Включення до підручника практико орієнтованих завдань, діалогічних завдань та завдань на розвиток ініціативності учня допомагають сформуванню навички самостійного вирішення повсякденних проблем. Активізацію пізнавальної самостійної діяльності учня забезпечує проектна технологія. Тому, доцільно, щоб у підручнику містилися рекомендації щодо організації проектної роботи. Робота над створенням проектів передбачає об'єднання учнів у пари, малі групи, що важливо для розвитку м'яких навичок дітей. Варто використовувати ігрові, розповідні та екскурсійні проекти. Компетентнісний підхід до побудови підручників передбачає, насамперед, формування ключових компетентностей (уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, математичної, соціальної, гендерної, громадянської, загальнокультурної, підприємницької і здоров'язбережувальної) що є основою для навчання впродовж життя. [27] З метою набуття учнями різних компетентностей сучасні підручники повинні містити завдання для групової, фронтальної та індивідуальної роботи, завдання на розвиток комунікативних умінь, завдання, що розвивають творчість, завдання на взаємо- і самооцінювання. Важливу роль у реалізації компетентнісного підходу мають відіграти навчальні завдання, спрямовані на пояснення фактів, процесів, явищ, виявлення

причиново-наслідкових зв'язків, відкриття нових знань або способів дій, розв'язання проблем практичного характеру тощо. Зауважимо, що завдання мають будуватися на матеріалі не тільки одного навчального предмета, а і з залученням знань з інших предметів. Зміст підручника компетентнісного спрямування має забезпечити учням можливість практичної реалізації набутого досвіду. Актуальним є впровадження в зміст підручника такої інноваційної освітньої технології як технологія розвитку критичного мислення. З метою розвитку критичного мислення учнів підручник має містити такі завдання: завдання, що сприяють розвитку здібностей; завдання, що спонукають учнів до висловлення власної думки; завдання на створення ситуації успіху.

Згідно психодидактичному підходу, сучасний підручник за змістом і формою має бути не лише проекцією наукового знання, а й враховувати та забезпечувати реалізацію основних закономірностей інтелектуального розвитку учнів в процесі навчання. [7] Відомо, що рушійним ресурсом інтелектуального зростання учнів є мотиваційний компонент навчання, який передбачає вміння самостійно й усвідомлено ставити цілі, вибирати засоби для їх досягнення і оцінювати результат відповідно до поставленої мети. Підручник психодидактичного спрямування спонукає до розвитку мотиваційного компонента і формує пізнавальну активність учнів. Реалізація цього підходу висуває певні вимоги до побудови підручника: тематичний принцип структурування змісту; використання різних форм презентації навчального матеріалу; введення ігрових ситуацій, психологічних коментарів. Підручник як засіб інтелектуального розвитку учнів повинен враховувати їх індивідуальні нахили. Тому, важливим є відображення у підручнику змодельованих життєвих ситуацій, завдань пошуково-дослідницького характеру, що спонукають учнів до самостійного пошуку відповіді. Дотримання в підручнику балансу між завданнями репродуктивного й продуктивного характеру сприяє пізнавальній активності учнів. У підручнику необхідно наводити завдання, які вчать ставити запитання, завдання, спрямовані на формування умінь знаходити інформацію, інтерпретувати її, оцінювати та застосовувати для розв'язання проблемних задач. Також, в підручнику має бути передбачена різна форма подання завдань для самостійної роботи, а також завдання для вибору учнями в залежності від їх індивідуальних нахилів. Психодидактичний підхід до побудови сучасного підручника має відповідати закономірностям учіннєвої діяльності: враховувати механізми інтелектуального розвитку, особливості зовнішньої і внутрішньої мотивації учіння, індивідуальні пізнавальні нахили учнів та своєрідність їх здібностей, виявлення особистісних якостей.

Вважаємо за необхідне розглянути ще один з підходів до сучасного підручника – антидискримінаційний підхід. Згідно цього підходу у змісті підручника не повинно бути ознак дискримінації за захищеними ознаками (раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, вік, інвалідність, етнічне та соціальне походження, мова тощо), які проявляються у формі стереотипів, ксенофобії, ейджизму, андро-та етноцентризму, сексизму тощо та надання рекомендацій щодо їх усунення. [37]

Впровадження концептуальних засад Нової української школи вимагає від сучасного підручника виконання таких функцій як мотиваційна, розвивальна, самоосвітня, управлінська.

Реалізації мотиваційної функції підручника, сприяють завдання на застосування індивідуальної, парної та групової форм організації навчальної діяльності; ігрові ситуації та драматизації за прочитаним; персоніфіковані формулювання запитань: заохочування учнів до висловлення власної думки; виконання творчих завдань; використання діалогового стилю спілкування автора з учнем [3]. Для реалізації розвивальної функції завдання підручника

мають бути спрямовані на розвиток пізнавальних здібностей учнів. Наприклад, це можуть бути завдання на оволодіння мисленнєвими операціями (аналіз, порівняння, узагальнення, тощо), завдання на формування здатності застосовувати набуті знання, способи дій, досвід у нових нестандартних ситуаціях [3].

Самоосвітня функція полягає у формуванні в учнів навичок самостійно працювати з підручником. [42, 48] Тому, у підручнику доцільними є завдання, які вчать планувати навчальні дії, ставити запитання, висловлювати припущення, здійснювати зворотній зв'язок. Окрім того, для реалізації самоосвітньої функції, підручник має містити достатньо засобів для здійснення самостійної роботи учня: пояснення, алгоритми, пам'ятки, зразки виконання завдань, завдання для самоконтролю. У підручнику варто відобразити основні етапи процесу навчання – від сприймання до застосування, від простого до складного. Важливим є інструментарій для самооцінювання. Завдання повинні бути так побудовані, щоб учень міг оцінити, за результатами засвоєння матеріалу, рівень своїх навчальних досягнень. Правильно поставлені запитання й сформульовані завдання є запорукою того, що набуті, у процесі самостійної роботи з підручником, компетентності учні зможуть застосовувати у повсякденному житті.

Реалізація в підручниках управлінської функції сприятиме розвитку в учнів пізнавальної самостійності. [48] Завдання цієї функції полягає у сприянні розвитку проектної й дослідницької діяльності учнів. Тому, у змісті підручника має бути інформація, яка спрямовує учнів на спостереження, постановку досліду або експерименту, створення найпростіших продуктів діяльності. Включення в підручник проблемних завдань спонукатиме учнів до самостійного їх вирішення. Також, такі спрямовані на розуміння учнями практичної значимості навчального матеріалу і як наслідок – сформованість предметної компетенції. Дослідницькі завдання випереджального характеру спрямовані на самостійну перевірку учнями на досліді версій, припущень, висновків стосовно навчального матеріалу

Таким чином, освітні реформи стосуються не лише оновлення змісту освіти, а й вдосконалення створення сучасних підручників. Підручник залишається основним елементом навчання, слугує джерелом інформації, дозволяє спрямовувати і організовувати шлях пізнання, спонукає учня до самостійності. Визначальною особливістю підручника є створення психологічно-педагогічних умов для усвідомлення учнями навчального матеріалу. Важливу роль відіграє підручник в організації освітнього процесу. Передусім, він позиціонується як засіб самоосвіти, інструмент організації активної пізнавальної діяльності учнів, засіб демонстрації застосування нових технологій, що спрямовані на формування предметних та ключових компетентностей. Провідною вимогою до сучасного підручника є відповідність, присутнього у ньому, змісту освіти потребам українського суспільства, сучасним європейським стандартам. Підручник повинен стати засобом формування вміння вчитися протягом життя.

2.3. Психологічний аналіз підручника в контексті настанов «Нової української школи».

У структурі Нової української школи початкова школа – це фундамент подальшої освіти і від успішності цього періоду багато в чому залежить доля людини, її професійна кар'єра. Однак якість початкової освіти залежить від якості дошкільної освіти дітей. Психологи і педагоги визначають дошкільня як унікальний період психічного становлення дитини, оскільки саме тоді закладаються фундаментальні основи її розвитку, пробуджуються

і змінюються передумови та механізми оволодіння різноманітними видами людської діяльності. [42, с.19] Тому, в умовах реформування загальної середньої освіти особливо важливим є забезпечення наступності початкової школи з дошкільним періодом розвитку дітей. Зберігаючи наступність початкова школа забезпечує подальше становлення особистості дитини, її фізичний, інтелектуальний, соціальний розвиток. Зазначимо, що ключові компетентності учнів Нової української школи мають формуватися на основі компетентностей, що закладені у дошкільному віці: здоров'язбережувальної, комунікативної, предметно-практичної, ігрової, сенсорно-пізнавальної, природничо-екологічної, художньо-продуктивної, мовленнєвої, соціальної, особистісно-оцінної.

Згідно із концепцією НУШ, провідні види діяльності дітей старшого дошкільного віку (спілкування, гра, образотворча, музична, пізнавальна діяльність) мають бути збережені і змістовно доповнені у молодшому шкільному віці. [36, 51]

На нашу думку, при розробленні підручників Нової української школи варто враховувати наступність переходу дитини дошкільного віку до систематичного навчання у початковій школі. Зауважимо, що у першому циклі початкової освіти, адаптаційно-ігровому (1-2 класи), мають продовжуватися лінії дошкільного розвитку. Тому, навчальний матеріал підручника повинен враховувати особливості дітей 6 річного віку. Він має бути цікавий за змістом і різноманітний за формою: віршовані задачі, задачі-розповіді, задачі-жарти, казки, загадки, прислів'я, пригоди із життя тварин тощо. Урахування у змісті підручника того рівня сформованості життєвої компетентності, з яким дитина прийшла до школи, опора на нього сприятиме забезпеченню органічного, природнього продовження розвитку, навчання і виховання, започаткованих у дошкільному віці. При розробленні підручників для початкової школи варто враховувати надбання дошкільного віку. Сформованість у дошкільника предметно-практичної компетентності свідчить про його здатність виконувати пошукові і дослідницькі дії. Отже, розміщені в підручнику завдання проблемно-пошукового характеру будуть зрозумілими і цікавими для молодших школярів. Наприклад, завдання на знаходження помилки («знайди помилку», «що переплутав художник»), ігрові завдання «що зайве», пошукові питання «Дізнайся у батьків про походження назви твого міста, села, річки». Завдання також можуть бути представлені окремою рубрикою «Будьте дослідниками!». Зазначимо, що завдання проблемно-пошукового характеру спрямовані на розуміння учнями практичної значимості навчального матеріалу. Також, завдання проблемного характеру виконують мотивуючу роль. Ігрова діяльність, яка характерна для дошкільника, в подальшому, сприяє адаптації дитини до нового соціального статусу – школяра. Тому, в підручнику повинні міститися завдання ігрового характеру. Наприклад, завдання на театралізацію «Зіграймо в театр – інсценізуймо казку». Процес засвоєння нового матеріалу передбачає актуалізацію попередніх знань дитини. Доцільним буде втілення у підручнику випереджаючих запитань і завдань, які передують новій темі. В підручнику варто розмістити завдання, які розраховані на побудову рівноправного діалогу автора з молодшими школярами, оскільки комунікативні діалогічні вміння вже сформовані в дошкільному віці. Це можуть бути такі завдання, як «відновіть картину», «висловіть власну думку», «оцініть» тощо. Формування комунікативної компетентності відбувається і під час виконання колективних завдань. Наприклад, «робота в парі», «працюємо в групі», «пофантазуйте разом». Підручник має містити вправи розвивального і ігрового характеру, логічні задачі, проблемні питання, що активізують у дітей молодшого віку мислення і уяву. Система питань і завдань підручника

початкової школи має передбачати також можливість організації самостійної роботи учнів, формування вміння вчитися впродовж життя.

Однією з головних умов успішного втілення реформи Нової Української школи є розробка та впровадження підручників нового покоління. Проблема психологічного аналізу підручника є в ряду найважливіших завдань психологічного забезпечення розроблення навчальної літератури для Нової української школи.

В Державному стандарті початкової освіти в якості методологічних настанов діяльності НУШ визначається системно-діяльнісний, компетентнісний підхід, в контексті якого підручник має бути не стільки зібранням знань, скільки навігатором, що допомагає орієнтуватись в потоці інформації; підручник повинен бути не лише джерелом інформації, але й чинником психічного розвитку, відтак має відображувати не лише предметне знання, але й основні закономірності психічного розвитку особистості в процесі навчання. [11] У зв'язку з цим актуальності набуває проблема визначення психологічних орієнтирів аналізу підручника для початкової школи, здатних стати основою для його побудови.

Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [11] В умовах запровадження оновленого змісту початкової освіти на засадах компетентнісного підходу результатом навчання є формування ключової компетентності молодших школярів уміння вчитися. Оволодіння учнями компетентністю уміння вчитися не тільки дозволяє їм оволодіти навчальними досягненнями на такому рівні, який дасть змогу вчитися далі, але є системоутворювальною ланкою всього розвитку у цьому віці. По суті, компетентність «уміння вчитись» є складовою і першою ланкою компетентності «уміння вчитись впродовж життя». Психологічний аналіз підручників передбачає наскільки в них закладені передумови для формування компетентності уміння вчитися. Слід зазначити, що продуктивною основою визначення системи психологічних орієнтирів аналізу підручника й розробки відповідних методичних прийомів практичного здійснення психологічного аналізу є розуміння процесу психічного розвитку молодшого школяра в процесі навчання через становлення його суб'єктних характеристик, оволодіння учбовою діяльністю в процесі навчання, становлення психічних новоутворень, що забезпечують здійснення учіннєвої діяльності, ведуть до авторської присутності суб'єкта в учінні. Таким чином, концепт «психологічна структура учіннєвої діяльності» дозволяє окреслити систему психологічних орієнтирів для аналізу навчального матеріалу підручника за допомогою наступних питань: мета та предмет психологічного аналізу підручника; параметри психологічного аналізу; практика психологічного аналізу. [55]

Зміст і структура підручника мають відображати основні етапи процесу навчання (від засвоєння навчального матеріалу до його застосування на практиці) в початковій школі. Вимога реалізується шляхом включення до підручника завдань, які сприяють актуалізації внутрішніх та зовнішніх мотивів діяльності учіння.

Мета психологічного аналізу підручника окреслюється освітньою концепцією суспільства і особливостями психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку.

Предметом психологічного аналізу підручника є встановлення ступеню реалізованості в підручнику психологічної складової компетентності «уміння вчитися».

Психологічний аналіз підручників передбачає наскільки в них закладені передумови для формування в учнів молодшого шкільного віку компетентності уміння вчитися. У зв'язку

з цим, вважаємо за необхідне розкрити особливості цього вікового періоду. Відповідно сучасним вітчизняним уявленням психологічної науки, особливості проявляються на рівні: сенситивного періоду психічного розвитку, провідної для цього періоду діяльності та психічних новоутворень цього віку. Провідною діяльністю молодшого шкільного віку є діяльність учіння, результатом якої є становлення учня, як суб'єкта діяльності. Провідне психічне новоутворення це вміння вчитись, яке зумовлює актуальний розвиток особистості й веде за собою подальший розвиток.

Уміння вчитись – цілісне індивідуальне психічне утворення, яке має кілька складників та інтегрує психолого-особистісні характеристики учня зі змістовою й процесуальною основою учіння і характеризується розвиненою учбовою діяльністю. Уміння вчитись розвивається за умови цілеспрямованого спеціального формування кожного складника і є психологічною основою становлення ключових компетентностей, відображених в Державному стандарті. [41, С.33] Сформованість усіх складників структури уміння вчитись передбачає, що учень: сам визначає мету діяльності або приймає запропоновану вчителем; проявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль для досягнення мети; організовує свою працю для досягнення результату; відбирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі; виконує в певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції; усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалити; має уміння й навички самоконтролю та самооцінки. [41, с.39]

Основою здійснення психологічного аналізу підручника для початкової школи є розуміння процесу психічного розвитку школяра в процесі навчання через становлення його суб'єктних характеристик, оволодіння діяльністю учіння в процесі навчання, становлення психічних новоутворень, що забезпечують здійснення учіннєвої діяльності. Діяльнісний компонент (способи учіння та пізнання) є обов'язковим складником змісту й навчальних досягнень учнів, тому має бути представленим у підручниках у повному обсязі, а не лише окремими складовими. Тому, у підручнику, передусім, мають бути реалізовані компоненти учіннєвої діяльності молодших школярів: ціннісно-мотиваційний компонент, компонент учбових дій, контрольнo-оцінювальний компонент. Кожен з цих компонентів окреслюється рядом психологічних параметрів, які представляють певний аспект психологічної структури діяльності. [55]

Ціннісно-мотиваційний компонент. Мотивація є джерелом активності учня, спонукає його до пізнання та розвитку. Відомо, що домінуючими мотивами діяльності учіння є внутрішні пізнавальні мотивами (допитливість, пізнавальний інтерес, потреба в розширенні знань про навколишню дійсність). Внутрішні пізнавальні мотиви безпосередньо пов'язані із діяльністю учіння і її результатами. Зовнішні мотиви це мотиви, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю учіння, але позитивно впливають на її успішність (позитивне ставлення дітей до школи, загальна допитливість тощо). Параметри ціннісно-мотиваційного компоненту: актуалізація мети діяльності; актуалізація теоретико-пізнавального інтересу; засоби досягнення мети; актуалізація мотивів; мотиви внутрішні; мотиви зовнішні; потреба в самоствердженні, в самореалізації.

Компонент учбових дій. Учбова (навчальна) дія – це найменша складова одиниця діяльності учіння, яка спрямована на пошук і виділення спільних способів вирішення якогось класу завдань. Параметри компоненту учбових дій: дії, як засоби вирішення навчальної задачі; планування; прогнозування; самостійна робота; учбові дії за зразком, за алгоритмом, за різним рівнем складності, за об'єктом спостереження; дослідницькі дії; пошукові дії.

Контрольно-оцінювальний компонент. Контроль, що переходить у самоконтроль. Контроль та самоконтроль це спеціальні дії, які дають змогу перевірити правильність виконання учбових дій. Оцінка, що переходить у самооцінку. Оцінка та самооцінка це спеціальні дії, які дають змогу оцінити успішність виконання навчальної задачі та визначити ступінь змін, які відбулися в учнів. Параметри контрольно-оцінювального компоненту: контроль; засоби контролю; самоконтроль; засоби самоконтролю; оцінка (прогностична, проміжна, підсумкова); засоби оцінки (критерії, способи); самооцінка; рефлексія.

Сформованість усіх складників структури уміння вчитись передбачає, що учень сам визначає мету діяльності або приймає запропоновану вчителем; проявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль для досягнення мети; організовує свою працю для досягнення результату; відбирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі; виконує в певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції; усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалити; має уміння й навички самоконтролю та самооцінки. Такий перелік складників характеризує розгорнуту, розвинену навчальну діяльність». [41, с. 33-45]

Наше завдання конкретизується в тому, щоб виявити наскільки в тексті підручника засобами змістовного наповнення та методичної побудови навчального матеріалу організовується вирішення завдань формування в учнів уміння вчитись, наскільки формуються компоненти структури учінневої діяльності. Відтак, беручи за основу психологічну структуру діяльності учіння відслідковуємо приклади реалізації в тексті підручника параметрів, що відображують певний компонент структури діяльності учіння. [55]

ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ.

Параметр: мета і засоби її досягнення.

Приклади реалізації параметра:

Мотиваційна передмова загальна і для окремих розділів. Читаючи твори цього розділу, ви будете:

- дізнаватися, як розпочинають новий навчальний рік ваші однолітки в різних країнах;
- визначати тему й головного персонажа прочитаного твору;
- розповідати одне одному про літні враження і прочитані книжки;
- створювати веселі колажі, про які розповідається в «Медіавіконці».

Актуалізація самостійно учнем, або з допомогою вчителя мети. Формулювання питань «для чого потрібні ці знання», «для чого ці знання мені?»

Актуалізація теоретико-пізнавального інтересу, попередніх знань. Приклади завдання «Пригадай», «Ці знання нам знайомі»? Чи відомою була тобі ця історія? Що тебе вразило?

Наприкінці кожного розділу постановка задачі, вирішення якої неможливе через відсутність знань, які вивчатимуться в наступному розділі. Завдання на узагальнення матеріалу. Формулювання вчителем або разом з учнями пізнавальної мети. Подання в тексті ключових слів перед темою. Наприклад: слово, мова, книга... Завдання проблемного характеру. Наприклад: «для чого ці знання можуть бути потрібні»? Виділення в тексті окремих рубрик, які відображують структуру діяльності учіння.

Параметр: мотиви внутрішні, пізнавальні.

Приклади реалізації параметра. Завдання пошуково-дослідницького характеру. Наприклад: «Як можна використовувати ці знання?»; «Який висновок із цієї історії ти зробив/зробила?». Завдання «для тих, хто прагне дізнатись більше». Творчі завдання. Наприклад: «Наведіть приклади назв міст і сіл у нашій країні, які походять від імен, прізвищ людей», «Колаж «Наш

клас»: роздивіться колаж. Якій темі він присвячений? Що б ви хотіли в ньому додати або змінити?

Параметр: мотиви зовнішні, широкі соціальні, мотиви досягнень та змагання, мотиви, пов'язані із потребою в спілкуванні, інтерес.

Приклади реалізації параметра. Завдання, що організовані в формі спілкування, робота в парі, в групі. Приклад: «обговорюємо», «працюємо в парі», «продовжуємо з друзями», «Поставте одне одному запитання за змістом прочитаного», «Обміняйтеся думками: що ви знаєте про походження назв іншого обладнання, яким користуєтесь у школі?».

Актуалізація зацікавленості учнів – цікава інформація, що може бути представлена окремою рубрикою «ЦІКАВО ЗНАТИ».

Використання соціального й особистісного заохочення. Завдання «Я це зможу», «позмагаймося», «відшукаймо», «що нового?», «зробимо це для наших близьких».

Параметр: потреба в самоствердженні, в самореалізації.

Приклади реалізації параметра Завдання, що спонукають учнів знайти рішення самостійно: «якими прийомами ти користуєшся, щоб самостійно вибрати книжку? Поділись із друзями».

Використання завдань на трансформацію інформації: на основі тексту – скласти таблицю – побудувати графік - накреслити діаграму: «для чого люди читають книжки? Свої думки оформіть у вигляді плаката або листівки».

Завдання, в яких учні пропонують свій спосіб вирішення задачі.

КОМПОНЕНТ УЧБОВИХ ДІЙ.

Параметр: дії, як засоби вирішення учбової задачі.

Приклади реалізації параметра. Завдання на побудову алгоритмів рішення задачі, моделювання, визначення порядку виконання дій в процесі вирішення завдання, їх обговорення.

Завдання, в яких пропонується виконати дії за зразком: «за зразком якої азбуки було створено слов'янську? А) фінікійської; Б) грецької; В) латинської».

Завдання, для виконання яких необхідно виконати пошукові, репродуктивні, дослідницькі дії: «значення яких інших слів ти прагнув/прагнула з'ясувати? До яких джерел звертався/зверталася?». Будьте дослідниками! Чи вмієте ви працювати зі словниками? Дослідіть, які є словники для молодших школярів. З'ясуйте, чим тлумачний словник відрізняється від тематичного. Про що можна дізнатися з фразеологічного словника? Чи вмієте ви користуватися інтернет-словниками?

Діалогічні дії: «які ваші враження від картини? Обговоріть і поділіться ними з дорослими», «навчіться читати діалог дівчинки й дерев'яного чоловічка, передаючи голосом здивування, цікавість, хвилювання мовців», «придумай кілька ситуацій твого діалогу з Образою і розіграй їх».

Завдання, розраховані на виконання дій аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації. Приклад: «читаючи твори цього розділу, ви будете: • визначати послідовність подій; • знаходити зв'язки між подіями, почуттями та вчинками дійових осіб, між заголовком твору і його головною думкою», «встанови зв'язки між частинами тексту: де зачин, основна частина й кінцівка»

Параметр: планування.

Приклади реалізації параметра. Актуалізація в тексті підручника етапів вирішення учбової задачі. Прикладом є завдання на самостійне укладання плану роботи, завдання на визначення засобів виконання плану, завдання на побудову моделі, алгоритму дії. Надання плану виконання: «щоб скласти загадку, треба: ↓↓ порівняти предмет, явище з іншим, схожим за

істотною ознакою (скажімо, за кольором, формою, звуком, призначенням тощо); ↓ включити цю ознаку в загадку так, щоб не відразу можна було здогадатися, про що йдеться; ↓ висловити загадку стисло й чітко».

Параметр: прогнозування.

Приклади реалізації параметра. Завдання, в яких визначаються необхідні знання та засоби для прогноза певного явища, події, наслідку. Завдання на встановлення залежностей між змінами умов задачі, події, явища та можливих результатів. Наприклад, завдання «Подумай, який може бути результат?», «Поміркуй, які наслідки?»

КОНТРОЛЬНО-ОЦІНЮВАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ.

Параметр: контроль, засоби контролю.

Приклади реалізації параметра. Завдання на виконання контрольних дій в групі, в парі, під керівництвом вчителя; завдання на контроль за еталоном, за зразком, прогностичний, контроль в процесі виконання, за етапами, підсумковий; завдання на порівняння. Завдання на взаємоконтроль: «Працюємо в групі. Перегляньте текст. Яке це оповідання: художнє чи науково-художнє? Доведіть свою думку одне одному». Завдання на контроль за дотриманням послідовності виконання дій: «визначати послідовність подій у творі».

Доцільним є використання в тексті підручника рубрик та умовних позначень.

Параметр: самоконтроль, засоби самоконтролю.

Приклади реалізації параметра. Розділи із контрольними завданнями для самостійного виконання та самоконтролю.

Розділ «що я знаю, що я вмю». Завдання на самоперевірку: «Вмію... • розказати про те, як виникли мова і книга; • поставити запитання до оповідання • дібрати ознаки до слова книга». Завдання, що заохочують до самоперевірки. Приклад: «перевір, чи так ти розумієш значення образних висловів: дивитися смерті у вічі – здійснювати ризиковані вчинки; убрати ноги на плечі – негайно забиратись геть, швидко тікати».

Параметр: оцінка, засоби оцінки.

Приклади реалізації параметра. Довідник помилок. Надання критеріїв для самооцінювання. Завдання на визначення межі між відомим і невідомим, завдання на взаємооцінювання, на обговорення оцінки. Завдання на визначення власних труднощів: «що з прослуханого тобі незрозуміле? Запитайте про це».

Параметр: самооцінка, засоби самооцінки.

Приклади реалізації параметра. Завдання оцінити свою роботу за шкалою, або в таблиці, зафіксувати кількість або якість помилок. Завдання, в яких самооцінка учня передує оцінці вчителя. Прикладом є окремі розділи в тексті «хочу і можу, знаю і розповідаю». В кінці кожної теми доцільно включити рубрику «*ПЕРЕВІРЯЮ СВОІ ДОСЯГНЕННЯ*».

Параметр: рефлексія. Рефлексивний компонент спонукає учнів до самоаналізу і самооцінки: «Як я діяв? Як я міркував? Що я відчував? Що я досягнув?». Це сприяє розвиткові критичного мислення, подоланню труднощів у здійсненні пізнавального пошуку (рефлексивне мислення). Рефлексія оцінювання якості досягнутого результату сприяє розвитку самооцінки, корекції тощо.

Приклади реалізації параметра. Завдання: «як це ми зробили?», «які емоції, почуття ми переживали на початку роботи, під час виконання, на завершення?». Завдання: «що нового ти відкрив/відкрила для себе в прочитаному оповіданні?», «які нові слова трапилися тобі в тексті?», «чи зрозумілі тобі їхні значення?»

Завдання на обговорення відповідності намірів і результату, засобів і процесу виконання завдання. Приклад: «Що кожен/кожна з вас очікує від уроків літературного читання? Запишіть удома свої побажання. На наступному уроці ми їх обговоримо, складемо у скриньку. Цікаво буде перед Новим роком пригадати свої очікування і визначити — що з них справдилось, а що ні».

Таким чином, парадигма діяльності учіння і компетенція уміння вчитись є продуктивною основою побудови змісту підручників для початкової освіти і подальшого психологічного аналізу цього змісту.

СЛОВНИК КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ

Внутрішня позиція школяра – сформоване загальне позитивне ставлення дитини шестирічного віку до шкільного навчання, її готовність до виконання вимог вчителя, визнання його авторитету. [44]

Дитиноцентризм розуміється як максимальне наближення навчання і виховання конкретної дитини до її сутності, здібностей і життєвих планів. [42]

Компетентність – динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Освітній простір – сукупність створених духовно-матеріальних умов взаємодії і функціонування, за яких відбувається привласнення людиною культурного надбання суспільства, соціалізація, соціально-психологічна адаптація особистості, її пристосування до подій суспільних змін. [38, с.44]

Освітній процес – цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів, навчання та учіння, в ході якого вирішуються завдання освіти, розвитку учнів; організація навчання у взаємозв'язку всіх компонентів.

Навчальна діяльність це процес навчання, що здійснюється вчителем і є складовою його педагогічної діяльності.

Початкова шкільна дезадаптація – уповільнене й ускладнене пристосування першокласника до умов шкільного навчання, здебільшого спричинене низьким рівнем шкільної зрілості дитини. [44]

Психологічний супровід – психологічна підтримка учасників освітнього простору в напрямку реалізації ними права на повноцінний розвиток особистості й самореалізацію в соціумі, збереження особистісного потенціалу і сприяння його становленню. [38, с.44]

Сензитивні періоди розвитку - найсприятливіші для розвитку певних психічних функцій (сприймання, мовлення, пам'яті та ін.) періоди, що визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання і виховання.

Соціальна ситуація розвитку – специфічна для кожного вікового періоду система ставлень суб'єкта в соціальній дійсності, що знаходить своє відображення в його переживаннях і реалізується ним у спільній діяльності з іншими людьми. Складові – об'єктивні умови, соціальний статус дитинства, соціальні ролі. [38, с.44]

Провідна діяльність – це діяльність, виконання якої визначає виникнення і формування основних психологічних новоутворень людини на певному етапі розвитку її особистості.

Психологічні новоутворення – це психічні та соціальні зміни, які вперше виникають на певному віковому етапі, визначають свідомість людини, її ставлення до середовища, її внутрішнє і зовнішнє життя, перебудовують весь хід психічного розвитку. [8]

Учіннєва діяльність це процес учіння, що здійснюється учнем.

Список рекомендованої літератури

1. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. Удосконалення експертизи шкільних підручників. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 1. С. 98-103. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/706610/1/BNV%20KSV%2017%20UPZh%2001.pdf>
2. Бурицька Н. М. Створення українського підручника нового покоління. *Освіта України*. 2002. № 25 (8). С. 6.
3. Бучма В. В. Мотиваційна функція підручника як навчального засобу Нової української школи. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи* : зб. матеріалів наукових доповідей круглого столу (м. Київ, 26 серпня 2021 року). Київ, 2021. С. 17-21. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727406>
4. Бучма В. В. Психологічні аспекти експертизи навчальної літератури для Нової української школи. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи*: збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу (Київ, 23 січня 2023 року). Київ: 2023. С.13-17. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735147>
5. Бучма В. В. Формування громадянської компетентності молодших школярів засобами підручника Нової української школи. *Актуальні проблеми психології навчання в сучасній соціокультурній ситуації*: збірник тез наукових доповідей круглого столу, присвяченого творчій спадщині І. О. Синиці (м. Київ, 23 жовтня 2023 року). Київ, 2023. С. 10-13. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737780>
6. Бучма В. В. Формування комунікативної компетенції учнів початкової школи засобами підручника. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи* : збірник тез наукових доповідей Круглого столу (Київ, 24 листопада 2020 року). Київ, 2020. С.8-11. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722535>
7. Васківська Г. О. Психодидактичні детермінанти конструювання сучасного підручника. *Проблеми сучасного підручника*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 14 травня 2019 р., Київ: Педагогічна думка, 2019. С.20-21. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/zbirnyk-tezy_psp_2019.pdf
8. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 88 с.
9. Гнатюк О.В. Особливості побудови сучасного підручника для початкової школи. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722435/1/Текст.pdf>
10. Гурлева Т. С., Дзюбко Л. В. Книга як засіб мотивації особистості до пошуку і відкриття нового. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи*: збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу (Київ, 23 січня 2023 року). Київ: 2023. С. 30-35. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735147>
11. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п#Text>
12. Дзюбко Л. В. Організація експертизи мотиваційної складової учбової діяльності школярів. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору*: збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу з міжнародною участю, присвяченого творчій спадщині І. О. Синиці (м. Київ, 4 листопада 2021 року) / за ред.

- С.Д. Максименка. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2021. С. 32-37. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728505>
13. Дзюбо Л.В., Бучма В.В. Врахування соціальної ситуації розвитку молодших школярів у освітніх реформах. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи: матеріали II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології (з міжнародною участю) (7–8 листопада 2019 року, м. Київ). Київ. С.102-104. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718163>*
 14. Дзюбо Л. В., Шатирко Л. О. З досвіду психологічного аналізу навчальних матеріалів для Нової української школи. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи : збірник тез наукових доповідей Круглого столу (м. Київ, 24 листопада 2020 року). Київ, 2020. С. 35-41. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722535>*
 15. Дзюбо Л. В., Шатирко Л.О. Сучасний підручник: психологічні завдання сьогодення. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи : зб. матеріалів наукових доповідей круглого столу (м. Київ, 26 серпня 2021 року). Київ, 2021. С. 38-41. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727406>*
 16. Дзюбо Л.В., Шатирко Л.О. Проблеми психологічного аналізу інноваційних проєктів та навчальних матеріалів в системі шкільної освіти в контексті реалізації положень нової української школи. *Формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій: підсумки IV етапу експерименту : матеріали круглого столу (м. Київ, 13 червня 2019 р.). Вісник психології і педагогіки. Випуск 24. 2019. [Електронний ресурс]. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_24*
 17. Дзюбо Л., Шатирко Л., Бучма В. Психологічні ресурси навчальної книги в організації освітнього процесу під час війни. *Ukraine: a year of indomitability. Effective practices of psychological assistance in war conditions. International research & training conference: Conference Proceedings (Lublin, Poland – Kyiv, Ukraine, 4 March 2023), Lublin, 2023. С. 104-108. URL: <https://www.natanaelum.pl/images/aktualnosci/Conference%20proceedings%202023-Lublin-3.pdf>*
 18. Жосан О. Е. Вимоги до шкільного підручника у контексті розвитку вітчизняного підручничознавства. *Проблеми сучасного підручника : Зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2010. Вип. 10. С. 53-61. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/zhosan/article19.pdf>*
 19. Жосан О. Е. Шкільна навчальна література: теорія і практика: довідник. Кіровоград : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського»; Імекс-ЛТД, 2014. 156 с. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/zhosan/shknavlit.pdf>
 20. Засекіна Т. Інтеграція знань засобами навчальної книги. *Проблеми сучасного підручника. 2020. № 25. С. 57–64. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-25-57-64>*
 21. Засекіна Т., Тишковець М. Формування ключових компетентностей засобами підручника. *Проблеми сучасного підручника. 2019. № 22. С. 86 -96. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716689/1/ab94c8e1898cf3a42efb8cbfb206f3a7.pdf>.*
 22. Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертами експертиз електронних версій проєктів підручників. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-instruktivno-metodichnih-materialiv-dlya-provedennya-ekspertami-ekspertiz-elektronnih-versij-proektiv-pidruchnikiv>

23. Кодлюк Я. П. Концептуальні основи побудови підручника для початкової школи. *Проблеми сучасного підручника*. 2014. Вип. 14. С. 284-292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_34.
24. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. Київ: інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.
25. Кодлюк Я.П. Теоретичні основи побудови підручника для початкової школи – важливий критерій аналізу цього виду навчальної літератури. URL:https://pidruchnik.ucoz.ua/publ/kodljuk_ia_p_teoretichni_osnovi_pobudovi_pidruchnika_dlja_pochatkovoji_shkoli_vazhlijiv_kriterij_analizu_cogo_vidu_navchalnoji_literaturi/1-1-0-7
26. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: “К.І.С.”, 2004. 112 с.
27. Концепція Нової української школи / Електронний ресурс. Режим доступу:URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
28. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
29. Лекція «Особливості психічного розвитку в різні вікові періоди». URL: <http://psychology.univer.kharkov.ua/dist2020/materialy/Guliaeva/8.pdf>
30. Мадзігон В.М. Підручник нового покоління: яким йому бути. *Підручник XXI століття*. 2003. № 1–4. С. 41–42.
31. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія. Київ : Слово, 2013. 592 с.
32. Методичні рекомендації щодо викладання в початковій школі у 2019/2020 навчальному році. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 01. 07. 2019 р. № 1/11-5966. URL: <https://osvitoria.media/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-v-pochatkovij-shkoli-u-2019-2020-navchalnomu-rotsi/>
33. Молчанець І. М. Формування читацьких інтересів молодших школярів. *Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи* : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 24 березня 2021 року). Житомир, 2021. С. 49–50. URL: http://eprints.zu.edu.ua/32828/1/стаття_Молчанець.PDF
34. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. [Електронний ресурс]. URL: http://www.nmu.edu.ua/files/strateg_rozv_2012.pdf
35. Нова українська школа: порадник для вчителя. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с. URI: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf>
36. Піроженко Т.О. Якість дошкільної освіти: сучасна ситуація та погляд у перспективу. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Харків. 2018 4(14). С. 6-27.
37. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні. Закон України No5207-VI. 2013. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Tex>
38. Психологічні технології взаємодії суб'єктів освітнього простору: Методичні рекомендації / за науковою редакцією академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2020. 48 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723087>

39. Савченко О.Я. Діагностика і дидактичні умови формування у молодших школярів мотивації уміння вчитися. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 85-98. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2015_1_12
40. Савченко О. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи і учнів. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2018. № 2. С. 4–10.
41. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: «К.І.С.», 2004. С.33-45.
42. Савченко О.Я. Уміння вчитися — ключова компетентність молодшого школяра: посібник. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.
43. СВО НГУ ІМЗ – 14. Організація видання інформаційно-методичного забезпечення навчального процесу. Дніпро : НГУ, 2014. 50 с. URI: https://www.nmu.org.ua/us_documents/svo...
44. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376 с. URI: <https://ksp.pnu.edu.ua/uploads/sites/2021/05>
45. Терещенко Л. А., Дзюбо Л. В. Вплив педагогічної оцінки на формування позитивної самооцінки учнів початкової ланки НУШ. *Актуальні проблеми психології навчання в сучасній соціокультурній ситуації*: збірник тез наукових доповідей круглого столу, присвяченого творчій спадщині І. О. Синиці (м. Київ, 23 жовтня 2023 року). Київ, 2023. С. 71-73. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737780>
46. Топузов, О. Роль і місце підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання. *Проблеми сучасного підручника*. 2012. № 12. С. 241–247 <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-86-9>
47. Топузов О. Компетентнісні засади сучасного підручникотворення. *Український педагогічний журнал*. 2015. №3. С. 36–47.
48. Трубачева С. Е. Трансформація функцій шкільного підручника в умовах компетентнісного підходу. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. Київ :Пед. думка. 2011. Вип. 11. С. 17-22. URL: https://lib.iitta.gov.ua/3418/1/2011_PSP_TSE.pdf
49. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: “К.І.С.”. 2004, 112 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735147>
50. Фіголь Н. Електронний навчальний посібник чи підручник: до проблеми визначення. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С.53
URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk733/TK_wisnyk733_1_fihol'.htm.
51. Швець О. В. Актуальні проблеми наступності дошкільної та початкової освіти в контексті завдань Нової української школи. URL:<http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2698/1/%3Dзбірник%20ДО%20ПО%202020%20вар%203%3D.pdf>
52. Шатирко Л. О. Інтеграція психологічного знання в сучасних педагогічних уявленнях про навчальну книгу. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи*: збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу (Київ, 23 січня 2023 року). Київ: 2023. С. 127-130.

53. Шатирко Л. О. Психологічний аналіз сучасних навчальних матеріалів: практичні питання підготовки психологів-експертів. *Актуальні проблеми психології навчання в сучасній соціокультурній ситуації*: збірник тез наукових доповідей круглого столу, присвяченого творчій спадщині І. О. Синиці (м. Київ, 23 жовтня 2023 року). Київ, 2023. С. 78-80. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737780>
54. Шатирко Л. А. Психологічні аспекти шкільного підручника в контексті сучасних тенденцій у системі освіти. *Сучасні тенденції та фактори розвитку застосування цифрових технологій у початковій освіті*: матеріали міжн.науково-практ. конф. (м. Бухара, 1-2 квітня 2021 р.). Бухара, 2021. С.107–112. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728684>
55. Шатирко Л.О. Теоретичне осмислення та практика психологічного аналізу підручника для початкових класів «Нової української школи». Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: *матеріали II всеукраїнської конференції з міжнародною участю* (Київ, 21 березня 2019 р.). Міжнародна видавнича платформа “Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools”. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718219>
56. Шатирко Л. О., Дзюбко Л. В., Бучма В. В. Психолого-методичне забезпечення психологічної складової навчальної літератури для Нової української школи: Українська психологія. XXI століття. Початок. (Дні української психології в Берліні): матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 27-28 квітня 2023 року: Зб. матеріалів // За ред. В.Г. Панка. Київ, 2023. С.326-330. (електронне наукове видання) URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735227>
57. Шамелашвілі Р.М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2008. Вип. 8. С. 8–20.
58. Швалб Ю.М. Принципи та моделі психологічної експертизи. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. №1. С.22-28.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Шатирко Лариса Олексіївна – старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці, Почесний доктор психологічних наук Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Дзюбо Людмила Віталіївна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Бучма Вікторія Володимирівна – старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Гурова Ольга Вадимівна – молодший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Виробничо-практичне видання

**ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМОГИ
ДО РОЗРОБЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Методичні рекомендації

Л. О. Шатирко, Л. В. Дзюбко, В. В., Бучма, О. В. Гурова

Авторська редакція

Ум. друк. арк. 2,0

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

01033, м. Київ, вул Паньківська 2;

тел./факс: (044) 288-33-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів

і розповсюджувачів видавничої продукції

№ 6418 від 03.10.2018 р.